

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧО ЗАКРІПЛЕНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ ТА ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

© Дуцяк І. З., 2012

Досліджено терміни *культурна цінність* та *об'єкт культурної спадщини*. Проаналізовано зміст цих термінів. Співставлено зміст термінів з їх означеннями, які містяться в законодавчих актах. Зроблено висновок про необхідність внесення термінологічних змін щодо термінів *культурна цінність* та *об'єкт культурної спадщини* в законах України.

Ключові слова: українська мова, термінологія, культура, культурна цінність, об'єкт культурної спадщини, законодавство.

Terms are investigational *cultural property* and *object of cultural heritage*. Maintenance of these terms is analysed. Maintenance of terms with their determinations, which are contained in legislative acts, is confronted. Drawn conclusion about the necessity of bringing of terminology changes in relation to terms *cultural property* and *object of cultural heritage* in the laws of Ukraine.

Keywords: Ukrainian language, terminology, culture, cultural property, object of cultural heritage, legislation.

Той факт, що термінологія якоїсь галузі предметної діяльності міститься в законодавчих актах, є підставою для твердження, що діяльність у цій галузі регулюється законодавчо. Однією з умов ефективності законодавчого регулювання є досконалість термінологічного апарату. Тож дослідження фахової термінології (у даному випадку термінології музейної справи та пам'яткоохоронної діяльності) має насамперед суто прагматичне значення. Окрім того, таке дослідження важливе і з теоретичних міркувань: узгодження, розмежування термінів, установлення відношень між ними є одним з видів дій, необхідних для побудови теорії; адже терміни є для теорії «будівельним матеріалом».

Насамперед важливо обґрунтувати, на якій підставі в цій публікації досліджується термінологія не однієї, а двох галузей діяльності. Це зумовлено тим, що два згадані види діяльності мають дуже багато спільних завдань, а отже, складових. Якщо співставимо означення термінів «охорона культурної спадщини» та «музейна справа», наведені в законах «Про музеї та музейну справу» та «Про охорону культурної спадщини», то виявиться, що частина видів діяльності кожної із цих галузей виражена однаковими термінами (*зберігання, охорона, використання, консервація, реставрація, музеєфікація, наукове вивчення* об'єктів культурної спадщини), а частина – синонімами. Водночас, відмінності між згаданими видами діяльності детерміновані особливостями об'єктів культурної спадщини – якщо такі об'єкти можна розмістити під безпосереднім наглядом тих, хто виконує зберігання, охорону, використання і т. ін., то такий вид діяльності буде віднесений до музейної справи, якщо ж не можна – до охорони культурної спадщини. Зважаючи на зазначене, термінологія музейної справи повинна бути узгоджена з термінологією охорони культурної спадщини, а отже ці терміносистеми треба аналізувати сумісно. Звідси виникає питання для термінологічного дослідження: чи узгоджені терміносистеми охорони культурної спадщини та музейної справи?

Законодавчо закріплена термінологія музейної справи та пам'яткоохоронної діяльності вже стала предметом уваги дослідників. Зокрема, О. А. Гриценко, В. В. Солодовник відзначили низку недоліків в означеннях низки термінів [1]. Зокрема, незадовільне означення терміна «культурна спадщина», а також той факт, що означенням терміна «культурні цінності», яке міститься в Законі

України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999), охоплено лише один з різновидів культурних цінностей – «рухомі культурні цінності, які можна вивозити і ввозити». І. В. Пивовар навела приклади великою різноманітністю в тлумаченні поняття «культурна цінність» [2]. Згідно з В. А. Шестаковим [3] низка недоліків у термінології, пов'язаних з культурними цінностями, є наслідком умов її формування. Підставою для цього стали проблеми, які виникали в процесі повернення творів мистецтва, переміщених від своїх власників під час першої та другої світових війн. Формулювання означення поняття *культурні цінності* було закладене в Гаазькій конвенції про захист культурних цінностей у разі воєнного конфлікту (1954). Це означення стало основою для законодавства всіх країн, які підписали згадану конвенцію. На думку В. А. Шестакова, недолік цього означення полягає в тому, що головний акцент зроблено на формуванні переліку різновидів предметів, які належать до культурних цінностей, а не на виявленні загального змісту цього поняття, не на пошуку «узагальнюючого теоретичного осмислення». Достатньо детальний аналіз термінології музейної справи та пам'яткоохоронної діяльності міститься в монографії С. Б. Руденка [4], у якій досліджено різні тлумачення терміна *музейна пам'ятка*. У працях, які стосуються термінології музеєзнавства та пам'яткоохоронної діяльності, відсутні дослідження, предметом яких було б узгодження законодавчо закріпленої термінології згаданих галузей діяльності. Тому саме зазначена проблема стала предметом дослідження, результати якого стисло викладені в цій публікації.

Методика дослідження полягала у виявленні змісту досліджуваних термінів, унормованому в означеннях; виявленні змісту цих термінів, реконструйованому зі змісту слів, використаних для побудови терміна; порівнянні змістів одного й того ж терміна, виявленого двома згаданими шляхами; побудові відношень між головними поняттями у вигляді ієрархічного дерева.

Насамперед проаналізуємо, яким загальним терміном може бути названий об'єкт діяльності, спільний як для музейної справи, так і для охорони культурної спадщини. Розпочнемо з аналізу термінології, унормованої в законі «Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу»» [5]. У цьому законі термін *музейна колекція*, означено через термін *музейний предмет* («**музейна колекція** – сукупність музейних предметів, що об'єднані однією або кількома спільними ознаками»). Водночас *музейні предмети* означено як різновид *культурних цінностей* («**музейний предмет** – культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення»). Отже, найзагальнішим поняттям у даному випадку є *культурна цінність*. Цей термін означено в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [6]: «**культурні цінності** – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення й підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтаж з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного й традиційного народного мистецтва;
- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки й культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;
- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;
- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;
- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;
- унікальні та рідкісні музичні інструменти;
- різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;
- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;
- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;
- рідкісні колекції та зразки флори й фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

Проаналізуємо, який зміст терміна *культурна цінність* можна реконструювати зі змісту слів, з яких складений цей термін. Результат такої реконструкції може бути не один. Розглянемо перший підхід. Усі об'єкти, з якими взаємодіє людина (як природні, так і штучні, тобто такі, які є наслідком людської діяльності, а отже «культурні»), мають для людини ту чи іншу цінність, важливість. Тому об'єкти, випродуковані людиною, можна назвати культурними цінностями. У такому разі до культурних цінностей будуть належати всі об'єкти, спродуковані людьми, оскільки кожен з них має для людей більшу чи меншу цінність. Розглянемо другий підхід. У цьому разі будемо виходити з такого: люди поділили всі предмети на цінні й нецінні в певному відношенні, зокрема в неутилітарному відношенні, тобто не у відношенні використання предмета за своєю функцією, за своїм призначенням. Наприклад, будь-який інструмент можна використовувати безпосередньо за його призначенням, у таких умовах і відношеннях його використання, для яких він був створений. Водночас кожен предмет можна розглянути як зразок культурного об'єкта, і тому досліджувати його, оберігати від руйнування, охороняти, а крім того, використовувати в педагогічних, естетичних цілях. У такому разі до культурних цінностей буде віднесено лише частину об'єктів, випродукованих людьми. Саме в цьому значенні треба вживати термін *культурна цінність* до предметів, які, для прикладу, працівники державних установ вилучають з умов звичного їх використання й поміщають у музеях, чи оберігають як пам'ятки культурної спадщини.

Наведене вище тлумачення поняття *культурна цінність*, несумісне із тлумаченням його в законі «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Легко переконатися, що наведений у законі перелік об'єктів, віднесених до культурних цінностей, містить лише рухомі предмети (у цьому списку нема споруд чи комплексів споруд). Крім цього, згаданий перелік необґрунтовано охоплює природні цінності, тобто предмети природного, а не культурного походження: «зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології». Зважаючи на це, термін *культурна цінність* треба означити по-іншому, а замість нього для закону «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» підібрати інший термін, окрім того, цей закон доцільно було б назвати «Про вивезення, ввезення та повернення культурних та природних цінностей», відповідно до того, як це є, скажімо, у назві прийнятої в 1972 році ЮНЕСКО *Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини*.

Розглянемо тепер термінологію, яка регулює пам'яткоохоронну діяльність. У законі «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини»» об'єкт пам'яткоохоронної діяльності названо терміном *об'єкт культурної спадщини*, який означено як «визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність».

Аналізований термін, як і його означення, є не менш недосконалим, аніж аналізований попередньо. Якщо відштовхуватися від змісту слів, з яких складений термін, то відповідне поняття мало б охоплювати всі види культурної спадщини, тобто й рухомі предмети, а не тільки нерухомі, й ті рухомі, які є пов'язані зі згаданими нерухомими. Крім того, поняття *об'єкт культурної спадщини* не мало б охоплювати об'єктів природного походження, як це є в означенні. Для охоплення природних об'єктів, треба було би казати *об'єкт культурної та природної спадщини*. Більше того, якщо відносити до спадщини й рухомі предмети (які для прикладу, зберігаються в музеях, бо дуже часто музеї поповнюються витворами сучасників, які не віднесеш до спадщини, принаймні на момент їх поступлення в музей). Отже, цей термін (*об'єкт культурної спадщини*) також доцільно вживати в тому сенсі, який реконструюється зі змісту слів, з яких він складений, щоб не казати яблуко, а мати на увазі грушу.

Відношення між аналізованими та суміжними з ними поняттями відтворено в схемі, зображеній на рис. 1.

Щодо аналізованих термінів можна додати ще один аспект (можливо дискусійно). Зокрема, оскільки слово *культура* є багатозначне, то прикметник *культурний*, відповідно до значень іменника матиме різне значення. Наприклад, у поєднаннях слів *культурна діяльність* і *культурна людина* слово *культурний* має різне значення.

Розглянемо як приклад слово *логіка*. *Логічний* – прикметник, який можна порівнювати (більш або менш логічний, логічніший) або, навпаки, прикметник логічний (подібно до моральний) може бути якісним, але таким, який означає непорівнювану ознаку. Наприклад: *Твій вчинок нелогічний*. Цей прикметник ми утворили за допомогою суфікса *-н-*. Але й відносні прикметники (які називають ознаку за відношенням) можуть утворюватися за допомогою цього ж суфікса *-н-* (логіка + *н* = логічний), але вже тепер у значенні відношення до науки логіки. Як відрізнити *логічний* як якісний прикметник, той, що немає відношення до науки логіки і *логічний*, як відносний прикметник, той, який її (логіки) стосується?

Рис. 1. Відношення понять об'єктів музейної та пам'яткоохоронної діяльності

У відносних прикметників є ще варіант творення за допомогою суфікса *-ов-* (логіковий) подібно як *парк (парковий)*. У цьому випадку прикметник означає відношення (до парку, до логіки). Тому, можливо, щоб у кожному випадку не проводити розрізнення слів логічний (у різних значеннях, чи за контекстом: якісним воно є у даному випадку і не стосується науки, чи відносним), то доцільно було б уживати прикметник *логічний* як якісний, який не має прямого відношення до науки логіки, а прикметник *логіковий* як відносний (той, який має відношення до логіки як науки).

Але, за допомогою суфікса *-ов-* утворюють також прикметники, які означають приналежність комусь (наприклад людині-логіку): логіковий (подібно Шевченкові твори, батькова сорочка). І знову цей суфікс *-ов-* примушує задуматися: відносність до чогось чи приналежність комусь ми передаємо, коли вживаємо прикметник *логіковий*. Тому доцільно стосовно науки логіки вживати прикметник, який не залежав би (щодо тлумачення свого значення від контексту): наприклад, *логікальний* (утворений за допомогою суфікса, який не вводить нас у різнотлумачення стосовно групи прикметника за значенням) – той, що стосується науки логіки.

Прикметник *культурний* може вживатися і як якісний, і як відносний. Як якісний, цей прикметник може виражати ознаку більшою чи меншою мірою: культурніший, більш культурний. У цьому значенні (як якісний прикметник) він утворюється від іменника *культура* в значенні освіченість, вихованість.

Культурний, як відносний прикметник ступенів порівняння не має, утворюється від іменника *культура* в значенні сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством. Щоб щоразу не вдаватися до роздумвань: від якого значення іменника *культура* утворений прикметник *культурний*, доцільно за іменником *культура* в значенні *сукупність матеріальних і духовних цінностей* закріпити прикметник *культуральний*., оскільки прикметник, вжитий у цьому значенні, не потребує ступенів порівняння.

На підставі виконаного дослідження можна висувати, що в терміносистемі *культура* і в її підсистемах, які стосуються музейної та пам'яткоохороної діяльності, необхідно вносити істотні зміни для вдосконалення цих систем.

1. Грищенко О. А. Аналіз впливу змін у законодавстві про культуру, господарському, пенсійному та податковому законодавствах, що відбулися протягом 2001–2005 років, на функціонування культурно-мистецької сфери і розробка відповідних законодавчих пропозицій / О. А. Грищенко, В. В. Солодовник. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_3_4.php. 2. Пивовар І. В. Окремі аспекти дослідження поняття «Культурні цінності» / І. В. Пивовар // Право і суспільство. – 2008. – № 6. – С. 144–149. 3. Шестаков В. А. Музейный предмет как класс культурных ценностей / В. А. Шестаков // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Серия 7. Философия. Социология и социальные технологии. – 2009. – № 1 (9). – С. 80–89. 4. Руденко С. Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей: монографія / С. Б. Руденко. – К. : НАКККіМ, 2012. – 120 с. 5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу»». – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1709-17>. 6. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1068-14>. 7. Закон України «Про охорону культурної спадщини». – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2245-15>.